

TUVACADA BELİRTEÇ İŞLEVİLİ SÖZ ÖBEKLERİ*

*Uğur ALTUNDAŞ***

Öz: Söz öbekleri geleneksel dilbilgisi kitaplarında terim olarak genellikle “kelime grubu” başlığı altında ele alınmış ve öbek oluşumunun açıklanmasında kullanılan farklı kriterler dolayısıyla çalışmalarda birbirinden farklı birçok öbek türü ortaya konmuştur. Bu çalışmada ise Tuvacada belirteç işlevli söz öbekleri, Evrensel Dilbilgisinin bakış açısıyla ele alınacaktır. Evrensel Dilbilgisine göre her öbeğin bir yönetici unsuru yani baş ögesi bulunmaktadır. Baş ögenin yönetimindeki öge ise tümleç olarak adlandırılmaktadır. Söz dizimsel olarak söz öbekleri, bu iki ögenin ilişkisi sonucunda tümcede bir öbek olarak yer alabilmektedir. Söz öbeğinin türleri ise baş ögenin sözcük türüne göre belirlenmektedir.

Evrensel Dilbilgisinin söz öbeklerine yaklaşımı ile tümceye yaklaşımı aynıdır. Bu anlamda söz öbekleri nasıl bir baş ögenin yönetiminde oluşuyorsa tümce de eylemin yönetimi çerçevesinde oluşmaktadır. Bu durumda baş ögenin yönetiminde bir tümleç konumunun yer aldığı gibi eylemin de yönettiği birtakım ögeler bulunmaktadır. Buna “tümcenin ögeleri” adı verilmektedir. Tümcenin ögeleri, söz dizimsel işlevler açısından temelde özne, yüklem, nesne ve tümleç şeklinde görülmektedir. Tümcenin bu kurucu ögeleri, tek bir birim veya birden fazla sözcükten oluşan öbekler tarafından doldurulmaktadır.

Bu çalışmada Evrensel Dilbilgisi kuramlarının sınıflandırmasına dayanarak Tuvacada belirteç işlevli söz öbekleri değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Tuvaca, Söz öbekleri, Evrensel Dilbilgisi, İşlevsel Dilbilgisi, belirtecimsi.

Phrases with Adverbial Functions in the Tuvan Language

Abstract: In traditional grammar books phrases are acknowledged under the title “word group” while literature introduced many different types of phrases based on different criteria used in the description of the phrase formation. This study analyses phrases with adverbial functions in the Tuvan language from the point of view of Universal Grammar. According to Universal Grammar, each phrase entails a management element, that is the major element. The element managed by the major one is called a complement. Syntactically, phrases occur in a sentence as a result of the interaction of these two elements. The types of the phrase are determined according to the word class of the head element.

The Universal Grammar approach to phrases and sentences is the same. In this sense, just as phrases are formed under the rule of the head element, sentences are also formed within framework of the action ruling. In this case, there are some elements governed by the verb, like the complement managed by the major element. This is called the sentence elements. The elements of the sentence are

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 26.05.2020 - 18.11.2020

** Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye. ualtundas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7762-0211

mainly seen as subject, predicate, object and complement in terms of syntactic functions. These constituent elements of the sentence are filled by phrases consisting of a single word or multiple ones.

This study, based on the classification of Universal Grammar theories, evaluates the phrases with adverbial functions in the Tuvan language.

Keywords: Tuvan, Phrases, Universal Grammar, Functional Grammar, Adverbial.

Giriş

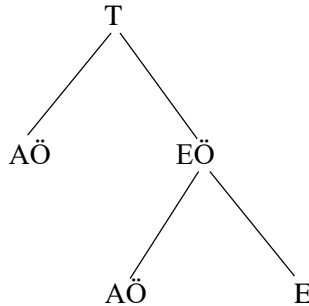
Söz öbekleri, geleneksel dilbilgisinde farklı terimlerle ve tanımlamalarla çok çeşitli sınıflandırmalar altında ele alınmıştır. Bu anlamda Ergin (2008) ve Banguoğlu (2007) tarafından yapılan çalışmalar, kendilerinden sonra Türkiye’de yapılan çalışmalar için çıkış noktası olmuştur. Türkiye’de söz öbekleri üzerine ilk incelemeler, Türkçe dilbilgisi çalışmalarının belirli bölümlerinde yapılmıştır. Son yıllarda Türkçenin söz dizimi üzerine çalışmaların sayısı çoğalsa da doğrudan söz öbekleri ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Kaldı ki söz dizimi üzerine yapılan çalışmaların hemen hepsi, birkaç küçük fark dışında Ergin ve Banguoğlu çizgisinden pek ayrılmamıştır. Bu anlamda Uzun’un *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe* adlı çalışması, Chomsky’nin dilbilim kuramlarını temel alarak değerlendirdiği söz öbekleri üzerine değerli bilgiler içermektedir (2000). Uzun, bu çalışmada doğrudan söz öbeklerine odaklanmamış ancak Chomsky’nin kuramlarında öbek yapıların ele alınma biçimini ortaya koymuştur. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi için çıkarılan *Turkish Syntax, Semantics, Pragmatics and Discourse* (2011) ve *Genel Dilbilim-I* (2012) adlı çalışmalar dilbilimsel yöntemlerle söz dizimi ve söz öbeklerinin incelenmesi üzerine önemli bilgiler içermektedir. Bu iki çalışmada öbeklerin bir baş ögeye sahip olduğu, baş ögenin öbek türünü belirlediği, öbek yapıların iç yapılarının öbek yapı kuralları tarafından belirlendiği ve öbek yapı kurallarının bir dildeki muhtemel öbek yapı modellerini belirlediği ifade edilmiştir. Gökdayı’nın *Türkçede Öbekler* (2018) adlı çalışması ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışma hem sadece söz öbekleri üzerine odaklanmış hem de geleneksel dilbilgisi anlayışının dışına çıkarak Evrensel Dilbilgisi’nin yöntemlerini kullanmıştır. Bununla birlikte Gökdayı, geleneksel dilbilgisinde ortaya konan öbek türlerinin Evrensel Dilbilgisi’ne göre nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca Hirik, *Söz Dizimi Kuramları Bağlamında Türkçede Baş Unsur* (2020) adlı çalışmasında söz öbeklerini dilbilim kuramları açısından değerlendirmiş ve Türkçede öbekleri *AÖ* ve *EÖ* başlıkları altında incelemiştir. Bu çalışmalar dışında Evrensel Dilbilgisi bakış açısıyla söz öbeklerini ele alan makale düzeyinde çalışmalar da bulunmaktadır.

Evrensel Dilbilgisi terimi, çoğunlukla Türkiye’de Chomsky’nin 1957’den itibaren ortaya koyduğu dilbilim kuramlarını ifade etmek için kullanılır. Bu

makalede ise Evrensel Dilbilgisi terimi daha genel bir yaklaşımla söz öbeklerini dilbilimsel bakış açısıyla ele alan tüm çalışmalar için kullanılacaktır. Bu çalışmada Tuvacadaki söz öbekleri, Evrensel Dilbilgisi kuramlarının sınıflandırmasına dayandırılacak ve işlevsel dilbilgisi bağlamında söz dizimsel işlevler açısından belirteç işlevli söz öbekleri değerlendirilecektir. Ayrıca belirteçlerin kimi biçimbilgisel görünüşleri bulunmaktadır. Yani eylem, ad veya sıfat türünde bir sözcük, birtakım ekler alarak belirteç işlevinde görülebilmektedir. Bu anlamda, çalışmada bir öbek yapısının belirteç işlevi kazanmasını sağlayan biçimbilgisel durumlar üzerinde durulacaktır.

1. Evrensel Dilbilgisinde Söz Öbekleri

Chomsky, 1957 ve 1965'teki çalışmalarında dili, kategoriler arasındaki yönetim ve öncelik gibi yapısal kavramlar açısından tanımlamaya çalışmıştır. *Üretken Dönüşümlü Dilbilgisi*, temelde öbek yapı kurallarından oluşur. *Öbek Yapı Grameri* terimini Chomsky, yeniden yazma kurallarıyla (*rewriting rules*) belirlenen öbek yapılar için kullanmıştır (1965, s. 67). Chomsky, Üretken Dönüşümlü Dilbilgisi kuramında söz dizimsel düzeyde dilbilimsel tanımlamanın öbek yapı analizi açısından ayrıştırma (*parsing*) yöntemi ile yapılabileceğini ileri sürer (2002, s. 26). Chomsky, Yönetim ve Bağlama kuramının temelini eylemin yönetim çerçevesi üzerine kurar. Bu anlamda tümce, başlangıçta AÖ ve EÖ olmak üzere iki öbekselle yansıma göstermektedir. Chomsky, her kategori için uygun aşamalarda büyükçül yansımalar olduğunu belirtmiştir. Buna göre tümcede AÖ ve EÖ'ler, ad ve eylem gibi temel sözlüksel kategorilerin yansımasıdır. Bu iki öbek türü dışında diğer sözlüksel kategorilerin yansıması olarak tümcede SÖ, İÖ ve ZÖ'ler yer alabilmektedir (Chomsky, 1988, s. 51). Söz öbeklerinde de bir yönetici-yönetilen ilişkisi bulunmaktadır. Bu durumda öbeğin baş ögesi yönetici, tümlecici ise yönetilen konumundadır. Buna göre Türkçede basit bir tümce, ağaç diyagramında şu şekilde gösterilebilir:

Bu öbek yapı şeması, tümcenin derin yapısını temsil eden öbek yapı kuralları tarafından oluşmaktadır. Bağlıntısal Dilbilgisi (*Relational Grammar*) ile Üretken Dönüşümlü Dilbilgisi arasındaki en büyük fark, belki de Dönüşümsel Dilbilgisi'nde yukarıdaki şemada görüldüğü gibi öznenin doğrudan tümce

tarafından yönetilen AÖ'nün bir işlevi olarak nesnenin de doğrudan EÖ tarafından yönetilen AÖ'nün bir işlevi olarak görülmesidir (Blake, 2005, ss. 1-15). Bağıntısız Dilbilgisi, öbek yapıları *katman (strata)* kavramıyla ele alır ve kuramda önemli olan öbeğin unsurları arasındaki ilişkilerdir. Bu anlamda kuram, çeşitli seviyelerde veya katmanlardaki gramatikal ilişkileri analiz eder. Bağıntısız Dilbilgisi, son katmandan başka ara katmanlara da odaklanan bir kuram olduğu için durum işaretleyicisi, uyum gibi ilişkileri ele alır (Blake, 2005, s. 106).

Fransız dilbilimci Tesnière'in ileri sürdüğü Bağımlılık Dilbilgisi'nde (*Dependence Grammar*) tümce, Chomsky'e benzer bir şekilde özne ve yüklemden oluşmaktadır. Chomsky, öbek yapıları sözlüksel kategorilere göre ele alırken Tesnière, öbek yapıları arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Bu anlamda Bağımlılık Dilbilgisi, öğeler arasındaki ilişkileri **düğüm (node)** kavramıyla açıklar. Tümcenin yöneticisi olarak eylem, eylem düğümünü oluşturur. Dolayısıyla tümce, yine eylemin yönetiminde meydana gelmektedir. Bağımlılık Dilbilgisinde **yönetim** kavramı önemlidir. Yönetilen unsurlar sadece bir yöneticiye bağımlı olabilir. Ancak, yöneten unsur tam tersine birden fazla unsuru aynı anda yönetebilir. Yöneticinin yönetimi altındaki bu unsurlar, düğümlerdir. Bu sebeple düğüm, doğrudan veya dolaylı olarak yöneticiye bağlı yönetilen unsurlar ve yönetici olarak tanımlanabilir. Yönetilen unsurlar, yönetici unsurun kaderini paylaşır. Örneğin edilgen yapıda nesne konumundan özne konumuna geçen bir yönetici öge, yönettiği unsurlar ile birlikte konum değiştirmektedir. Dolayısıyla öbek yapılarında yöneten ve yönetilen unsurlar, tümcede birlikte hareket etmek durumundadır. Ayrıca düğümler arasında bir hiyerarşi vardır. Tesnière, tümcede bütün alt öğeleri yöneten düğüm olduğu için eylemi merkez düğüm (*central node*) olarak ele almaktadır. Böylece eylem, farklı öğeleri bir araya getirerek bir bütün oluşmasını yani tümcenin meydana gelmesini sağlayan ögedir. Tümcede eylemden başka merkez düğüm konumunda ad, sıfat, zarf ve ilgeçler bulunabilir. Bir dizi bağlantı noktası, bir ağaç diyagramı (*stemma*) oluşturur. Ağaç diyagramı, açık bir şekilde bağlantı hiyerarşisini gösterir ve bu bağlantı noktaları öbek yapılarına işaret eder (2015, ss. 6-7).

Görüldüğü gibi belirli konularda birbirlerinden ayrılırsalar da dilbilim kuramlarının söz öbekleri konusunda dayandıkları temel nokta aynıdır. Chomsky, söz öbeklerini temelde sözlüksel kategorilere dayandırarak açıklar. Bağıntısız Dilbilgisi ve Bağımlılık Dilbilgisi kuramları ise sözlüksel kategorilerle belirlenen bu öğeler arasındaki ilişkileri ön plana çıkarmaktadır. Chomsky ve Tesnière, doğrudan kuramlarını yönetim kavramı üzerinden kurmaktadırlar. Öbek yapıların öğeleri arasındaki ilişkiyi de yönetim çerçevesi ile açıklamaktadırlar. Bağıntısız Dilbilgisi yaklaşımı ise öbeğin iç öğeleri ile birlikte farklı öbek türleri arasındaki ilişkileri tespit etmek üzere ortaya çıkmıştır. Bu anlamda söz öbeklerinin öğeleri arasındaki ilişkiyi durum ve uyum işaretleyicileri gibi yönlerden incelemiştir. Farklı öbek türleri arasındaki ilişkiyi ise özne ve nesne, nesne ve yüklem gibi

görevleri üstlenen öbek yapılar arasındaki bağıntısallık açısından ele almıştır. Sonuç olarak dilbilim kuramlarına göre terimler değişse de öbek yapının baş ve tümleç öğelerinden oluştuğu görülmektedir. Öbek yapının türünü ise yönetici öge konumundaki *başın* sözcük türü belirlemektedir. Buna göre Evrensel Dilbilgisi'nde söz öbekleri, beş başlık altında incelenmektedir. Baş ögenin sözcük türü ad ise öbek AÖ, sıfat ise SÖ, zarf ise ZÖ, ilgeç ise ZÖ ve eylem ise EÖ olmaktadır. Kuramlar arasındaki fark, bu noktadan sonra ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada söz öbekleri, dilbilim kuramlarının ortak noktada bulunduğu bu sınıflandırma üzerinden ele alınmış ve işlevsel dilbilgisi yaklaşımıyla öbek yapılar arasındaki ilişkiler açısından Tuvacadaki belirteç işlevli söz öbekleri incelenmiştir.

2. Belirteç İşlevli Söz Öbekleri

Öbek yapıların temelde baş ögenin sözcük türüne göre adlandırılması ve ele alınması, sözlüksel kategorilere dayanan bir yaklaşımdır. İşlevsel dilbilgisi, bu kategorik kavramlara karşı çıkmıştır. Kategorik kavramların yerini öğeler arasındaki ilişkiler almıştır. Örneğin Chomsky, tümceyi bir AÖ ve EÖ olarak kategorik kavramlarla ele alırken işlevsel dilbilgisinde bu özne ve yüklem biçiminde söz dizimsel işlevlerle açıklanmaktadır. İşlevsel dilbilgisine göre AÖ gibi bir kategori, öğeler arasındaki ilişkiyi yansıtmaz. Öte yandan özne gibi bir kavram da tek başına mantıklı bir şey ifade etmez. Bunun sebebi, özne kavramının tümcenin diğer öğeleriyle olan ilişkisini yansıtmasıdır. Bu noktada işlevsel dilbilgisi, tümcede yer alan AÖ'yü diğer öğelerle olan ilişkisi açısından ele almaktadır. İşlevsel dilbilgisi, tümcede bir öbek yapının yalnız ne tür bir öbek olduğunun değil, bu öbeğin tümcenin diğer öğeleriyle ilişkisi bağlamında ne gibi işlevleri yerine getirdiğinin üzerinde de durmaktadır (Dik, 1997, s. 25). Bu anlamda tümcede bir AÖ, esas olarak işlevsel açıdan özne veya nesne konumlarında bulunabilir. Aynı şekilde EÖ de tümcede çoğunlukla yüklem işlevinde yer almaktadır.

Dilbilimsel ifadeler, farklı düzeylerde çalışan işlevsel ilişkilerle düzenlenen karmaşık ilişkiler ağından oluşur. Farklı türden işlevler, öğeler arasındaki bu ilişkileri ortaya çıkarmak için önemli bir araçtır. İşlevler ve kategoriler birbirleriyle birebir uygun düşmedikleri için kategorik kavramlar ile birlikte ayrıca işlevlere ihtiyaç duyulmaktadır. İşlevsel dilbilgisine göre aynı sözlüksel kategori, farklı işlevlerde bulunabilir. Aynı şekilde bir işlev de farklı sözlüksel kategoriler tarafından uygulanabilir. Buna göre işlevsel dilbilgisi, öğeler arasındaki ilişkileri üç farklı başlık altında incelemektedir:

1. Anlamsal İşlevler: Öğeler arasındaki edici (*agent*), amaç (*goal*), alıcı (*recipient*) gibi rolleri belirleyen işlevlerdir.
2. Söz Dizimsel İşlevler: Öğeler arasındaki özne ve nesne gibi ilişkileri belirleyen işlevlerdir.

3. Pragmatik İşlevler: Daha geniş iletişim birlikleri içinde bir ögenin tema, konu, odak gibi durumlarını belirleyen işlevlerdir (Dik, 1997, s. 26; Kerimoğlu, 2017, s. 111).

Anlamsal ve pragmatik işlevler, tüm doğal dillerde evrensel olarak bulunmaktadır. Ancak diller, söz dizimsel işlevlerin genel etki alanı içinde aynı ayrımları yapmak zorunda değildir. Bu anlamda söz dizimsel işlevler, evrensel değildir. Özne ve nesne işlevlerini kullanmadan tanımlanabilecek birçok dil vardır. Yine de bir dil bu işlevleri tamamen kullandığında işlevler, evrensel özelliklere sahiptir. Böylece genel bir söz dizimsel işlev teorisinden söz etmek mümkün olmaktadır (Dik, 1997, s. 27).

Belirteçler, geleneksel olarak tümce referansının koşullarını daha fazla belirtmeye yarayan unsurlar olarak düşünülür. Bu sebeple belirteçler; zaman, yer, durum gibi sınırlı anlamsal kullanımlara sahiptir. Belirteçler genellikle sözlüksel anlamlarına göre sınıflandırılmaktadır. Örneğin bir tümcede *bütün gün, içeri* ve *çok* gibi belirteç işlevinde yapılar bulunabilir. Bu yapılar, tümcede anlamsal olarak sırasıyla zaman, yer ve miktar bildiren belirteçler olarak yer alırlar. Aynı zamanda belirteçlerin farklı öbek yapı birliklerinden oluştuğu görülmektedir. Öbekler, söz dizimsel kategorilerdir ve tümcede özne ve nesne gibi çeşitli söz dizimsel işlevleri vardır. Ancak, bir işlevin tek bir formda sunulması gerekmez. Yani bir işlev, farklı öbek türleri ile sağlanabilir. Örneğin tümcede zaman bildiren *bütün gün*, bir AÖ yapısıdır. AÖ'lerden başka tümcede belirteç işlevinde kullanılan öbek yapılar; ZÖ, İÖ ve SÖ'lerdir. Orijinalinde belirteç türünde bir sözcük olmayıp tümcede belirteç işlevinde kullanılan yapılar *belirtecimsi* (adverbial) adı verilir. Belirtecimsi, belirteç veya ZÖ olmayan diğer söz dizimsel kategorileri de içeren bir terimdir. Daha genel bir tanımlamada ZÖ'leri de içine alan ve söz dizimsel işlevi açısından belirteç işlevi gören her öge, belirtecimsi olarak kabul edilebilmektedir. Dolayısıyla belirtecimsi terimi aslında tümce içinde belirli bir söz dizimsel işlevi ifade etmek için kullanılmaktadır. Belirteçler; ad, sıfat, eylem veya ilgeçlerden farklı özel bir sözcük türü veya sözlüksel kategori oluşturur. Çekimsiz olma bakımından ilgeçler ile benzerdir ancak ilgeçler her zaman bir öbek yapı içerisinde olmak zorundadır. Öte yandan belirteçlerin hangi sözcük türüne ait olduğunu gösteren açık bir işaret yoktur. Belirteçler sadece belirtecimsi olarak kullanıldıklarında söz dizimsel işlevleri aracılığıyla belirlenebilir (Maienborn ve Schäfer, 2011, s. 1392; Özsoy, Balcı ve Turan, 2012, s. 165; Turan ve Durmuşoğlu Köse, 2011, s. 44).

Evrensel Dilbilgisi'ne göre tümce, eylemin yönetimindedir. Eylemin yönetimi altında tümcenin çeşitli ögeleri bulunmaktadır. Tümcenin ögeleri temelde söz dizimsel işlevleri ifade etmektedir. Çeşitli söz dizimsel işlevleri yerine getiren ögeler, tek bir birimden oluşabileceği gibi birden fazla sözcükten oluşan söz öbekleri biçiminde de olabilmektedir. Söz dizimsel işlevler; özne, nesne, yüklem vb. şeklinde adlandırılmaktadır. Geleneksel dilbilgisinde zarf tümleci olarak

adlandırılan belirtecimsi terimi, bu söz dizimsel işlevlerden birini ifade etmek için kullanılır. Eylemlerin belirli yönetim çerçeveleri vardır. Buna göre eylem, tümcede belirli öğeleri zorunlu olarak istemektedir. Örneğin, geçişli eylemlerin tümlecinde nesne olmak zorundadır. Ancak belirtecimsiler, tümcede seçimlik öğelerdendir. Seçimlik öğeler, anlamsal yönden tümceyi zenginleştirir (Erkman Akerson ve Ozil, 2015, ss. 55-58).

2.1. Tuvacada Belirtecimsi Olarak ZÖ'ler

Söz dizimsel işlevler açısından tümcede belirtecimsi işlevinde bulunabilen söz öbeklerinin başında ZÖ'ler gelir. ZÖ'lerin tümcede belirtecimsi dışında başka bir söz dizimsel işlevi yoktur. Evrensel Dilbilgisi'ne göre yönetim kapasitesine sahip olup birden fazla sözcükten oluşan söz öbekleri oluşumuna uygun oldukları için yalın durumdaki sözcükler de öbek olarak kabul edilmektedir. Tuvacada tek birimden oluşan kimi belirteçler şunlardır: *bögün* “bugün”, *daarta* “yarın”, *şala* “biraz”, *hündüs* “gündüz”, *am* “şimdi”, *aray* “biraz”, *çoortu* “yavaş yavaş” *henerten* “aniden”, *doraan* “hemen”, *köngüs* “bütünüyle”, *oojum* “sessizce” vb.

1. *Olar çügle bögün kel-gen+ner.*

Onlar sadece bugün gel-G.Z.2-3.çk.k.

“Onlar sadece bugün keldiler.” (Dongak, 2010, s. 67)

2. *Daarta hostug bol-zuñza, hereksel+ij al-gaş, bajuñ+ga halt-p kel.*

Yarın uygun ol-Şrt. eşya+2.tk.iy. al-Zf. ev+Yön. koş-Zf.+ArtE.-Emr.

“Yarın uygun olursan eşyalarını alıp eve gel.” (Kuular, 2002, s. 65)

3. *Söölgü üye+de ol ujurajuşkın çoortu uttundur-up bar çit-kan.*

Son zaman+Bul. o karşılaşma yavaş yavaş unutul-Zf. git-ArtE.-G.Z.2

“Son zamanlarda o karşılaşma yavaş yavaş unutulup gitti.” (Lodoydamba, 2005, s. 68)

4. *Henerten boola-y-la ber-gen.*

Aniden ateş et-Zf.+Par.+ArtE.-G.Z.2

“Aniden ateş etmeye başlamış.” (Suvañ, 2009, s. 161)

5. *Baştuñ kiji dep doraan bildin-gen.*

Lider kişi diye hemen anlaşıl-G.z.2

“Lider kişi olduğu hemen anlaşıldı.” (Dongak, 2006, s. 57)

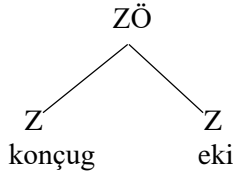
Yukarıda sözü edilen tek birimli belirteçlerden başka birden fazla sözcükten oluşan ZÖ'ler de tümcede her zaman belirteç işlevinde yer alabilmektedir. Bu ZÖ'lerin baş ögesi, tek birimden oluşan zarf sözcükleri veya zarf-fiil ekli sözcükler olabilmektedir.

6. *Hüree+niş bügü şılğalda+ları+n Badı konçuğ eki dujaa-gan.*

Tapınak+İlg. bütün sınav+3.çk.iy.+Bel. Badı çok iyi sınav ver-G.z.2

“Badı, Budist tapınağının bütün sınavlarını çok iyi geçti.” (Lodoydamba, 2005, s. 184).

Tümcede görülen *zarf + zarf* yapısındaki *konçuğ eki* “çok iyi” ZÖ’sü, *dujaa-* “sınav vermek” eylemine sorulan “nasıl” sorusunun cevabıdır. Dolayısıyla ZÖ’nün tümcede söz dizimsel işlevi, belirteç tümleci olmaktadır.

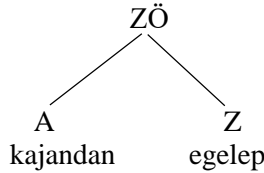

7. *Kajan+dan egele-p brigadirle-y ber-di-şer?*

Ne zaman+Ayr. başla-Zf. yönetici ol-Zf.+ArtE.-G.z.1-2.çk.k.

“Ne zamandan başlayarak yönetici olarak çalıştınız?” (Orgu, 1995, s. 7).

Tümcede baş ögesi bir *zarf-fiil* yapısı olan *kajandan egelep* “ne zamandan başlayarak” ZÖ’sünün söz dizimsel işlevi, belirteç tümlecidir.

2.1.1. ZÖ’lerde Belirteç İşlevini Sağlayan Biçimbilgisel Durumlar

Türkçede farklı sözcük türlerine ait sözcükler, kimi ekler ile birlikte belirteç işlevli sözcükler olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda Tuvacada yalın durumdaki belirteçler dışında kimi zarf-fiil ekleri de eklendiği sözcük ile kalıplaşarak tek birimli belirteç biçiminde görülebilir:

8. *Baştay aç+a+m men+i herim daştı+n+dan*

Önce anne+1.tk.iy. ben+Bel. çit dış+Zımr.n.+Ayr.

utkup ap turar.

karşıla-Zf.+ArtE.-ArtE.-Gen.Z.

“İlk önce annem beni çitlerin dışında karşılar.” (Dongak, 2006, s. 70).

9. Ak-Çalan **murnadı** bar-gaş: -Noyan, ertt-ip-le kör-üner
 Ak-Çalan önce var-Zf. –Hükümdar geç-Zf.+Par.+ArtE.+2.çk.k.
 –dep, ög+nüñ eji+i+n ajutkan.
 de-Zf. ev+İlg. kapı+3.tk.iy.+Bel. aç-G.z.2

“Ak-Çalan varınca önce ‘Hükümdarım buyurunuz’ diyerek evin kapısını açmış.” (Suvaç, 2009, s. 195).

10. Badarçı+nı **katay** kag-ar dep boda-p al-gaş,
 Badarçı+Bel. birlikte vur-AdE. diye düşün-Zf.+ArtE.-Zf.
 ooñ eptig üye+zi+n hına-p tur-gan.
 ol (İlg.) uygun zaman+3.tk.iy.+Bel. kontrol et-ArtE.-G.z.2

“Badarçı’yı birlikte vurmayı düşündüğünde uygun zamanı tasarlamış.” (Lodoydamba, 2005, s. 87).

Tuvacada kimi eski durum ekleri kalıplaşarak zarf yapım eki olarak kullanılmıştır. Bu anlamda Eski Türkçe +n vasıta durum eki ile +GARU yön gösterme eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kimi sözcüklerde kalıplaşarak tümcede belirteç işlevinde kullanılabilir. Tuvacada vasıta durum eki +(X)n biçiminde, yön-gösterme durum eki ise +GAAR biçiminde görülmektedir:

11. Ak kodan **kij+ın** suur çan+i+n+ga çurtta-p tur-gan.
 Beyaz tavşan kış+Arç. köy yakın+3.tk.iy.+Zmr.n.+Yön. yaşa-Zf.+ArtE.-G.z.2
 “Beyaz tavşan kışın köyün yakınlarında yaşarmış.” (Kara-ool, 2013, s. 61)
12. Urug+lar **çay+ın** dıştan-ıp oyna-ar+i+n+dan
 Çocuk+çk. yaz+Arç. dinlen-Zf. oyna-AdE.+3.tk.iy.+Zmr.n.+Ayr.
 anğıda çü+nü kıl-ır+ıl?
 başka ne+Bel. yap-Gen.Z.+Par.

“Çocuklar yazın dinlenip oyun oynamaktan başka ne yaparlar?” (Kara-ool, 2013, s. 149).

13. **Sonğaar** öören-ip tur-ar ogl+u+nun
 Sonra okuma-Zf.+ArtE.+Ort. oğul+3.tk.iy.+İlg.
 kel-ir üye+zi çookşula-an.
 gel-Ort. zaman+3.tk.iy. yaklaş-G.z.2

“Sonra okuyan oğlunun geleceği zaman yaklaşmış” (Dongak, 2010, s. 95).

+n vasıta durum eki ile +GAAR yön-gösterme durum ekleri, Tuvacada sadece kimi sözcüklerde kalıplaşmış olarak görülmektedir. Bu sözcükler dışında söz

konusu vasıta ve yön-gösterme durum eki, Tuvacada kullanılmaz. Bu iki ek dışında Tuvacada aktif olarak kullanılan bulunma (+DA) durum eki de kimi zaman eklendikleri sözcükler ile kalıplaşarak tümcede belirteç işlevinde görülebilir:

14. **Çookta** *çaa* *nom+nu* *sonuurga-p* *nomça-an men.*

Yakında henüz kitap+Bel beğen-Zf. oku-G.z.2-1.tk.k.

“Henüz yakın zamanda kitabı beğendiğim için okudum.” (Monguş ve Kuular, 1995, s. 213)

15. **Şagda** *bir-le* *aşak,* *kaday* *ulus*

Eskiden bir+Par. yaşlı adam yaşlı kadın ulus

çurtta-p çora-an *çüveñ* *irgin.*

yaşa-Zf.+ArtE.-G.z.2 Bild. Par.

“Eskiden yaşlı bir adam ve kadın yaşarmış.” (Kara-ool, 2013, s. 108)

16. **Sedipey** **çamduktta** *bir* *hün+de* *çeerbi* *çedir*

Sedipey bazen bir gün+Bul. yirmi kadar

olçalıg *çan-ıp kel-ir.*

av sahibi olarak dön-Zf.+ArtE.-Gen.Z.

“Sedipey bazen bir günde yirmi kadar avla döner.” (Monguş ve Kuular, 1995, s. 192)

Tuvacada zaman bildiren sözcükler üzerinde ilgi durum eki kalıplaşarak zaman zarfları oluşturur (Gündoğdu Koçoğlu, 2012, s. 193). Bu sözcükler, sadece ilgi durum ekli olabilecekleri gibi +IA/+nA enklitiği ile birlikte de görülebilir. Bu durumda ilgi durum eki ile birlikte +IA/+nA enklitiği sözcüğe -eklendiği tabanın anlamına göre- “her akşam, her gece, her gün” gibi anlamlar kazandırmaktadır.

17. **Karjı** *eelig* *avtobus* **hün+nüj** *oon*

Kaba sahipli otobüs gün+İlg. ol (Ayr.)

benzin *kud-up a-p kel-ir.*

benzin koy-Zf.+ArtE.-Zf.+ArtE.-Gen.Z.

“Kaba sahibi olan otobüs her gün oradan benzin alır.” (Dongak, 2006, s. 53)

18. **Doluma-bile** **hün+nüj-ne** *ujuraj-ıp tur-gan.*

Doluma+Arç. gün+İlg.+Par. karşılaş-Zf.+ArtE.-G.z.2

“Doluma ile her gün karşılaşmış.” (Lodoydamba, 2005, s. 151)

19. **Kejee+niñ-ne** *ün-geş,* *aştakçı*

Gece+İlg.+Par. çık-Zf. temizlikçi

çoru-y baa-rga, dedir kir-ip ke-er.
 git-Zf.+ArtE.-Zf. geri gir-Zf.+ArtE.-Gen.Z.

“Her gece çıkıp temizlikçi gittiğinde geri giriyor.” (Kuular, 2002, s. 34)

Tuvacada +*lA*/*+nA* enklitiği kimi zaman da eklendiği sıfat türünde sözcüklerin tümcede belirteç işlevinde kullanılmasını sağlamaktadır:

20. *Lyuba+nı kör-geş, dürgen-ne tur-a halı-p,*
 Lyuba+Bel. gör-Zf. hızlı+Par. kalk-Zf.+ArtE.-Zf.
eelde+e konçug mendileş-ken.
 nazik+3.tk.iy. çok selamlaş-G.z.2

“Lyuba’yı görünce hızlıca kalkıp nazikçe selamlaşmış.” (Kuular, 2002, s. 195).

Durum ekleri ve +*lA*/*+nA* enklitiğinden başka Tuvacada zarf yapım eki olarak en yaygın kullanılan ek, *-DXr* ekidir. Ekin Altay ve Hakas Türkçelerinden hareketle ettirgenlik eki ile *-A* birleştirici zarf-fiil ekinin birleşiminden oluştuğu düşünülmektedir (İshakov ve Palmbah, 2019, s. 387). Eylemlere ve sıfatlara eklenerek zarf türetir.

21. *Çaaşkın sidire-dir ça-ap tur-da,*
 Yağmur hızlı git-Zf. yağ-Zf.+ArtE.-Zf.
koja+ları baza daşkaar ün-mes.
 komşu+3.çk.iy. Bağ. dışarı çık-Gen.Z. (Olmz.)

“Yağmur hızlı yağdığında komşuları da dışarı çıkmaz.” (Dongak, 2006, s. 42)

22. *Iya arazında dayzın+nıñ tala+zı+n+dan*
 Bu arada düşman+İlg. yön+3.tk.iy.+Zmr.n.+Ayr.
ulaştır-ulaştır boola-p egele-er.
 aralıksız aralıksız ateş et-Zf. başla-Gen.Z.

“Bu arada düşman tarafından aralıksız ateş edilir.” (Monguş ve Kuular, 1995, s. 222)

-DXr eki, Tuvacada *kıl-* eylemi üzerine gelerek *kıldır* biçiminde kalıplaşmıştır. Böylece sözcük, “olarak, şeklinde” anlamlarında tümcede belirteç işlevli ZÖ oluşumu sağlamaktadır:

23. *S. Kombu şülük+tü ulus+tuñ aas çoğaal+ı+nıñ*
 S. Kombu şiiir+Bel. halk+İlg. sözlü kültür ürünü+3.tk.iy.+İlg
kayı heviri+i+n+ge dömey kıldır bije-en-dir?
 hangi tür+3.tk.iy.+Zmr.n.+Yön. benzer olarak yaz-G.z.2+Bild.

“S. Kombu şiiri halkın sözlü kültür ürünlerinin hangi türüne benzer bir şekilde yazmıştır?” (Kara-ool, 2013, s. 52).

24. *Çüül+düj utka+zı+n edertig kıldır dopçula-p çugaala-ñar.*

Makale+İlg. anlam+3.tk.iy.+Bel. özet olarak özetle-Zf. konuş-2.çk.k

“Makalenin anlamını kısaca özetleyiniz.” (Monguş ve Kuular, 1995, s. 5).

Güney Sibirya Türk dillerinde olduğu gibi Tuvacada da +sXz yokluk eki yoktur. Tuvacada bu ekin işlevini adların ardından gelerek kullanılan “yok” anlamındaki *çok* sözcüğü karşılamaktadır. Bu sözcüğün temel işlevi, adlardan sıfat türetmektir. Ancak, sıfatların tümcede belirteç işlevinde yer alabilmesi söz konusu olduğu gibi ardından *çok* sözcüğünü alan sözcük veya söz öbekleri de tümcede belirteç işlevinde görülebilmektedir. Ayrıca bu şekilde ortaya çıkan *bolgan çok* “sık sık” yapısı, Tuvacada sıklık zarfı olarak kullanılmaktadır.

25. *Otkan-ool parta+zı+n+dan tur-up kel-geş,*

Otkan-ool sıra+3.tk.iy.+Zmr.n.+Ayr. kalk-Zf.+ArtE.-Zf.

ut çok kudu kör-geş, tur-up-kan.

ses yok aşağı gör-Zf. dur-Zf.+ArtE.-G.z.2

“Otkan-ool sırasından kalkınca sessizce aşağı bakıp durmuş.” (Kara-ool, 2013, s. 27).

26. *Bolgan çok-la aarı-y be-er.*

Sık sık+Par. ağır-Zf.+ArtE.-Gen.Z.

“Sık sık ağrıyor.” (TS1, s. 44)

2.2. Tuvacada Belirtecimsi Olarak AÖ’ler

Evrensel Dilbilgisi’ne göre temelde AÖ’lerin söz dizimsel işlevi öznedir. Bunun dışında tümcede yaygın olarak EÖ’lerin tümleci konumunda nesne görevinde bulunurlar. AÖ’lerin söz dizimsel işlevleri oldukça çeşitlidir. Belirtecimsi işlevi de AÖ’lerin söz dizimsel işlevlerinden bir tanesidir. Tümcede ZÖ’lerden sonra belirtecimsi işlevinde en sık kullanılan öbek türü, AÖ’lerdir. Özellikle zaman ifade eden AÖ’ler, bu işlevde kullanılmaktadır. Bunlar arasında saat, haftanın günleri, tarih, yıl veya belirli dönemleri ifade eden AÖ’ler yer almaktadır. Ayrıca sıklık zarfları da Tuvacada AÖ yapısında ifade edilebilmektedir (Göksel ve Kerslake, 2005, ss. 196-204).

1. *Bir şak, iyi şak ert-ken.*

Bir saat iki saat geç-G.z.2

“Bir saat, iki saat geçti.” (Kuular, 2002, s. 155).

Yukarıdaki tümcede *sayı kategorisi (SK) + ad* yapısında *bir şak* ve *iyi şak* AÖ'leri görülmektedir. Söz konusu AÖ'ler, tümcede anlamsal olarak “süre, miktar” bildiren belirteç işlevinde yer almaktadırlar.

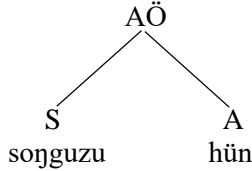

2. Çılgı+*nı* *soğgu+zu* *hün* *sür-üp al-uhl.*

At+Bel sonuncu+3.tk.iy. gün sür-Zf.+ArtE.-Emr.

“Atı öbür gün süreyim.” (Lodoydamba, 2005, s. 282).

Bu tümcede *sıfat + ad* yapısındaki *soğguzu hün* “öbür gün” AÖ'sü bulunmaktadır. AÖ, tümcede “zaman” bildirerek belirteç tümleci olarak kullanılmıştır.

3. Dorju Nazım Monguşoviç 1970 *çıl+dıñ sentyabr' 9-ta*

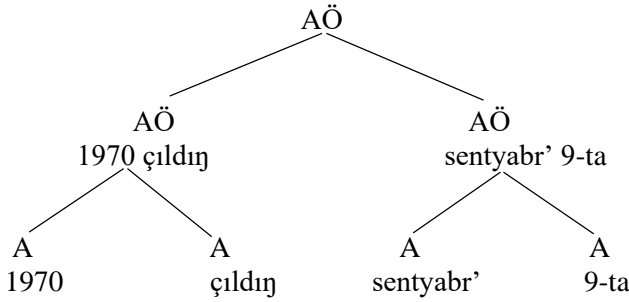
Dorju Nazım Monguşoviç 1970 yıl+İlg. Eylül 9+Bul.

Övür Kojuun+uñ Handagaytı *sumu+zu+n+ga* *törüttün-gen.*

Övür bölge+İlg. Handagaytı köy+3.tk.iy.+Zmr.n.+Yön. doğ-G.z.2

“Dorju Nazım Monguşoviç 1970 yılının 9 Eylülü’nde Övür eyaletinin Handagaytı köyünde doğmuştur.” (UH 2013, s. 107).

Tümcedeki *1970 çıldıñ sentyabr' 9-ta* söz öbeğinin öbek yapısı, AÖ biçimindedir. Ancak, tarih bildiren bu yapı anlamca “zaman” ifade etmektedir. Bu sebeple AÖ, tümcede “ne zaman” sorusunun cevabı olacak şekilde belirteç işlevinde görülmektedir.

Tuvacada oluşumu itibariyle AÖ yapısında olup tümcede belirteç işlevinde kullanılan kalıplaşmış söz öbekleri bulunmaktadır. *hün bürü(zü)* “her gün”, *ıya arazında* “bu arada”, *kajan kezeede* “her zaman”, *daññı atısı* “bütün gece”, *amgı üyede* “günümüzde”, *dıka ür* “çok uzun süre” buna örnek yapılarıdır.

4. *Olar+da kıl-ır ajıl bar eves, inçangaş hün bürü-le*
 Onlar+Bul. yap-Ort. iş var değil bu yüzden her gün+Par.
közer oyna-ar+ı+n+ga öyleş-ken-ner.
 İskambil oyna-AdE.+Zmr.n.+Yön. alış-G.z.2-3.çk.k.

“Onların yapacak işleri yok, bu yüzden her gün iskambil oynamayı alışkanlık edinmişler.” (Lodoydamba, 2005, s. 259)

5. *Iya arazında darga+zı Tıva kiji+niñ*
 Bu arada Yönetici+3.tk.iy. Tıva kişi+İlg.
çañçıl+ı+n sağı-p, gaz+ka şay çilit-kaş,
 gelenek+3.tk.iy.+Bel. gözet-Zf. ocak+Yön. çay ısıt-Zf.
aalçı+zı+n+ga ayak sun-gan.
 misafir+3.tk.iy.+Zmr.n.+Yön. fincan ver-G.z.2

“Bu arada yöneticisi Tuvaların geleneklerine riayet edip ocakta çayı ısıtarak misafirine (bir) fincan vermiş.” (Dongak, 2010, s. 98).

6. *Kajan kezeede uttun-mas-la duza kat-tı-ñar.*
 Her zaman unut-Gen.Z. (Olmsz.)+Par. yardım+ArtE.-G.z.1-2.çk.k.
 “Her zaman unutmadan yardım ettiniz.” (TS2, s. 33)

7. *Ogl+u+nun idik+teri+n daññı atısı uldur-gan.*
 Oğul+3.tk.iy.+İlg. ayakkabı+3.çk.iy.Bel. bütün gece dik-G.z.2
 “Oğlunun ayakkabılarını bütün gece dikti.” (TS1, s. 391)

8. ... *Tıva bile Mool+duñ amgı üyede ulgal+ı çü+!*

Tuva ile Moğolistan+İlg. günümüzde fark+3.tk.iy. ne+Par.

“Günümüzde Tuva ile Moğolistan’ın farkı ne!” (Suvañ, 2009, s. 224).

9. **Dıka ür** emci+ge çit-ti-m.

Çok uzun süre doktor+Yön. yat-G.z.1-1.tk.k.

“Çok uzun süre hastanede yattım.” (Dongak, 2006, s. 13).

Tümcede belirtecimsi işlevinde görülen AÖ’ler, çoğunlukla *belirleyici* (*determiner*) + *ad* yapısında ortaya çıkmaktadır. AÖ’lerin tümleci konumunda yer alan belirleyiciler, kendi içerisinde gösterimseller (*demonstratives*), niceleyiciler (*quantifiers*), sayı kategorisi ve soru sıfatları olmak üzere dört başlıkta incelenebilir (Abney, 1987, ss. 169-223). Bu tip AÖ’lerin baş ögesi ise “gece, gün, yıl” vb. anlamlara gelen sözcükler ile doldurulmaktadır. Tuvacada AÖ’nün tümleci konumunda görülen temel gösterimseller; *bo* “bu”, *ol* “o” ve *döö* “şu” sözcükleridir (Anderson ve Harrison, 1999, s. 26):

10. **Bo kejee** baza oyla-ar sen be?

Bu gece Bağ. kork-Gen.Z.-2.tk.k.+S.Par.

“Bu gece de korkacak mısınız?” (Çamıyan, 2002, s. 90)

11. **Ol üye+de** bo şkola+ga Şiriin-ool+duñ orn+u+n+ga

O zaman+Bul. bu okul+Yön. Şiirin-ool+İlg. yer+3.tk.iy.+Zmr.n.+Yön.

direktör kıldır çorut-kan.

müdür olarak gönder-G.z.2

“O zamanda bu okula Şiriin-ool’un yerine müdür olarak gönderilmiş.” (Kuular, 2008, s. 213).

Tuvacada niceleyiciler arasında *bir* “herhangi bir”, *büğü* “bütün”, *bürün* “bütün”, *şuptu* “hepsi”, *bürü* “bütün”, *çamdık* “bazı”, *hamık* “bütün” gibi sözcükler sayılabilir (İshakov ve Palmbah, 2019, s. 233). İncelenen eserlerden hareketle Tuvacada niceleyicilerin tümleç konumunda olduğu AÖ’ler, belirteç işlevinde nadiren kullanılmaktadır.

12. **Bir hün** Nimajap çağırıkçı Buyan-Badırgı+nıñ

Bir gün Nimajap yönetici Buyan-Badırgı+İlg.

örgee+zi+n+ge kir-ip kel-gen.

saray+3.tk.iy.+Zmr.n.+Yön. gir-Zf.+Art.E.-G.z.2

“Nimajap bir gün yönetici Buyan-Badırgı’nın sarayına girmiş.” (Suvañ, 2009, s. 101)

13. **Bir eves** meñee a’t tı-p ber-ip-t-er bol-zuñza,

Eğer ben (Yön.) at bul-Zf.+ArtE.-Zf.+ArtE.-Gen.Z.+ArtE.-Şrt.

büğü **nazın+ım+da** *ut-pas men.*

bütün yaşam+1.tk.iy.+Bul. unut-Gel.Z. (Olmsz.)+1.tk.k.

“Eğer bana at bulup verirsen, bütün yaşamım boyunca unutmayacağım.” (Lodoydamba, 2005, s. 105).

Tuvacada öbeğin tümleci konumunda yer alan sayı kategorisi ve soru sıfatları ile oluşturulan AÖ’lerin belirtecimsi işlevinde kullanıldığı örnekler ise aşağıdaki gibidir:

14. *Siler+ni* *kör-be-en+im+den* *beer am*

Siz+Bel. gör-Olmsz.-Ort.+1.tk.iy.+Ayr. beri şimdi

iyi çıl *aj-ıp bar çor.*

İki yıl geç-Zf.+ArtE.-ArtE.

“Sizi görmeyeli iki yıl oluyor.” (Dongak, 2006, s. 9)

15. *Siler ert-ken* *çıl+ın bir inek+ten kaş litr süt sag-dı-ıjar?*

Siz geç-Ort. yıl+Arç. bir inek+Ayr. kaç litre süt sağ-G.z.1-2.çk.k.

“Siz geçen yıl bir inekten kaç litre süt sağdınız?” (Monguş ve Kuular, 1995, s. 235).

2.3. Tuvacada Belirtecimsi Olarak İÖ’ler

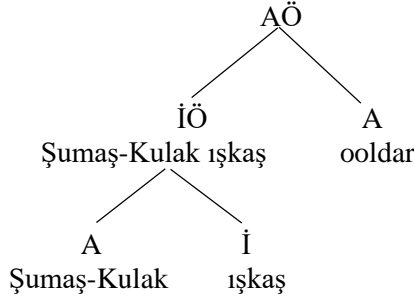
İÖ’ler, kimi çalışmalarda tümce ögeleri bakımından “edat tümleci” olarak ele alınmaktadır. Bu değerlendirme, öbeğin oluşumuna kaynaklık eden baş ögenin sözcük türüne dayanmaktadır. Dolayısıyla bu adlandırma, sözlüksel kategoriler ile ilgilidir. Tümce ögelerinin tespiti, söz dizimsel işlevlerle ilgili olduğu için işlevsel dilbilgisine göre İÖ’lerin “belirtecimsi” olarak ele alınması gerekir.

İÖ’lerin tümcede temelde iki söz dizimsel işlevi bulunmaktadır. Birincisi, tümcede bir İÖ yapısının AÖ’nün tümleci konumunda sıfat işlevinde yer almasıdır:

1. **Şumaş-Kulak ıškaş** *ool+dar seen şkola+ı+da bar be?*

Şumaş-Kulak gibi oğul+çk. sen (İlg.) okul+2.tk.iy.+Bul. var S.Par.

“Senin okulunda Şumaş-Kulak gibi oğlanlar var mı?” (Kara-ool, 2013, s. 84).

İkincisi İÖ'lerin tümce veya EÖ'lerin içerisinde belirtecimsi işlevinde bulunmasıdır. Belirtecimsi, İÖ'lerin en karakteristik söz dizimsel işlevidir (Köksel ve Kerslake, 2005, s. 228). İÖ'ler, belirtecimsi işlevinde tümceyi çeşitli anlamsal roller ile zenginleştirir. Bu sebeple ilgeçlerin genel olarak zaman bildiren ilgeçler, sebep veya amaç bildiren ilgeçler, benzerlik bildiren ilgeçler, birliktelik ifade eden ilgeçler, miktar bildiren ilgeçler, başkalık ifade eden ilgeçler, görelilik ifade eden ilgeçler gibi alt başlıklarda incelendiği görülmektedir.

Tuvacada zaman bildiren ilgeçler arasında *beer* “-den beri”, *çedir* “-e kadar”, *deer* “-e kadar”, *durgaar* “boyunca”, *durguzunda* “boyunca”, *bilek* “-e kadar”, “-r...-rmez” ilgeçleri sayılabilir (İshakov ve Palmbah, 2019, s. 397; Tosun, 2011, ss. 596-598):

2. *Çogum kajan+dan beer aŋaa çurtta-y ber-gen-ner+il?*

Gerçek ne zaman+Ayr. beri ol (Yön.) yaşa-Zf.+Art.E.-G.z.2-3.çk.k.-Par.

“Gerçekte ne zamandan beri orada yaşıyorlar?” (Monguş ve Kuular, 1995, s. 100)

3. ... *urug+nuŋ oruk durgaar nayta-p dile-en sös+teri-le bo.*

kız+İlg. yol boyunca umut et-Zf. iste-Ort. söz+3.çk.iy.+Par. bu

“... kızın yol boyunca umutla isteyen sözleri budur.” (Çamiyan, 2002, s. 119)

4. *Aça+zı+nıŋ çağı+t+n Nikolay Vlasov, şınap-la,*

Anne+3.tk.iy.+İlg. tavsiye+3.tk.iy.+Bel. Nikolay Vlasov gerçekten+Par.

çurttalga+zı+nıŋ büğü durguzunda sağı-p kel-gen.

yaşam+3.tk.iy.+İlg. bütün boyunca gözet-Zf.+ArtE.-Gz.2

“Nikolay Vlasov, annesinin öğütlerine gerçekten tüm yaşamı boyunca riayet etmiş.” (Monguş ve Kuular, 1995, s. 180).

Tuvacada sebep veya amaç bildiren ilgeçler, *deeş* “için” *töleede* “için”, *ujun* “için”, *ujurunda(n)* “sebebiyle, yüzünden, -den dolayı” ilgeçleridir (İshakov ve Palmbah, 2019, s. 396; Tosun, 2011, ss. 599-600):

5. *Avtor seņee çü+nüñ dugayında sagındır-ar deeş,*

Yazar sen (Yön.) ne+İlg. hakkında uyar-AdE. için

bo basnya+nı bije-en-dir?

bu fabl+Bel. yaz-G.z.2-Bild.

“Yazar seni ne hakkında uyarmak için bu fablı yazmıştır?” (Kara-ool, 2013, s. 37)

6. *Şın-dir harın, ooñ ujurunda men+i*

Doğru-Bild. fakat ol (İlg.) yüzünden ben+Bel.

Sibir'+je şölu-pken çüve.

Sibirya+YönG. sürgün et-G.z.2 Par.

“Doğrudur fakat onun yüzünden beni Sibirya’ya sürgün etmiştir.” (Lodoydamba, 2005, s. 88).

“gibi” anlamına gelen *deg* ve *ışkaş*, Tuvacada benzerlik ifade eden ilgeçlerdir (İshakov ve Palmbah, 2019, s. 398).

7. *Çaava+zı+n iye+zi deg hündüle-er çoo-r.*

Yenge+3.tk.iy.+Bel. anne+3.tk.iy. gibi saygı göster-Gen.Z.+ArtE.-Gen.Z.

“Yengesine annesi gibi saygı gösterir.” (Kuular, 2008, s. 9)

8. *Sös+ter kiji ışkaş öörü-ür, muņgara-ar, homuda-ar.*

Söz+çk. kişi gibi sevin-Gen.Z. üzül-Gen.Z. şikâyet et-Gen.Z.

“Sözler insan gibi sevinir, üzülür, şikâyet eder.” (Kara-ool, 2013, s. 7)

Vasıta ve birliktelik bildiren ilgeçler, Tuvacada *bile* “ile” ve *damçıştır* “aracılığıyla” ilgeçleridir (İshakov ve Palmbah, 2019, s. 397). *bile* ilgeci, Tuvacada (-) işareti konularak kendinden önceki sözcükle bitişik bir biçimde yazılmaktadır. Bu sebeple söz konusu sözcük, ilgeçler arasında ele alınabileceği gibi vasıta durum eki olarak da değerlendirilebilir. Her iki durumda da sözcüğün veya ekin anlamı “ile vasıtasıyla” biçiminde olup tümcede belirtecimsi işlevinde yer almaktadır:

9. *Şınap-la, konçug şovaa, yozulug aņçı kıs deerzın,*

Gerçekten+Par. çok cesur gerçek avcı kız Par.

iyi kara-a-bile kör-üp, büzüre-en.

İki göz+3.tk.iy. gör-Zf. inan-G.z.2

“Gerçekten ne kadar cesur ve gerçek bir avcı kız olduğunu iki gözü ile görüp inanmış.” (Kuular, 2002, s. 120).

10. *Olar aas çoğaal+ı+n damcıştır boydus+tu, dirig*
 Onlar sözlü kültür ürünü+3.tk.iy.+Bel. aracılığıyla doğa+Bel. canlı
amitan+nar+ni, kiji+ler+niñ aaşı-çañ+ı+n
 canlı varlık+çk.+Bel. kişi+çk.+İlg. gelenek+3.tk.iy.+Bel.
bil-ip a-p tur-ar-lar.
 bil-Zf.+ArtE.-Zf.+ArtE.-Gen.Z.-3.çk.k.

“Onlar sözlü kültür ürünleri sayesinde doğayı, canlı varlıkları ve insanların geleneklerini öğreniyorlar.” (Monguş ve Kuular, 1995, s. 8).

Tuvacada miktar bildirerek tümcede belirtecimsi işlevinde kullanılan ilgeçler arasında *çedir* “kadar” ve *hire* “kadar, yaklaşık” ilgeçleri sayılabilir (İshakov ve Palmbah, 2019, ss. 397-398).

11. *Kıs börü 4-10 çedir bözrek+ter+ni*
 Kız kurt 4-10 kadar kurt yavrusu+çk.+Bel.
may bolgaş iyun’ ay+lar+da oolda-ar.
 mayıs ve haziran ay+çk.+Bul. yavrula-Gen.Z.

“Dişi kurt, mayıs ve haziran aylarında dörtten ona kadar kurt yavrusu yavrular.” (Monguş ve Kuular, 1995, s. 188)

12. *Sen iyi şak hire oyna-p al,*
 Sen iki saat kadar oyna-Zf.+ArtE.-Emr.
kel-ir-iñ-ge duzalaj-ır men.
 gel-AdE.+2.tk.iy.+Yön. yardım et-Gel.Z.-1.tk.k.

“Sen iki saat kadar oyna, geldiğinde yardım edeceğim.” (Kara-ool, 2013, s. 23)

Tuvacada “başka, -den hariç” anlamlarına gelen *başka*, *öske* ve *añğı(da)*, başkalık bildiren ilgeçlerdir (İshakov ve Palmbah 2019, s. 397).

13. ... *bajıj+ga bezin möge+ler bile maşına+zı+n+dan öske*
 ev+Yön. bile güreşçi+çk. ile araba+3.tk.iy.+Zmr.n.+ayr. başka
çugaala-ar çüve+zi bar eves ...
 konuş-Gel.Z. şey+3.tk.iy. var değil

“Evde bile güreşçiler ve arabasından başka konuşacak bir şeyi yok ...” (Kuular, 2002, s. 155).

Tuvacada “görelilik” bildiren ilgeç, *yozuğaar* “-e göre” ilgecidir (İshakov ve Palmbah, 2019, s. 396):

14. *Çaıçıl yozuğaar sın ün+ü+n kançaar dıñna-ar-dır?*

Gelenek -e göre geyik ses+3.tk.iy.+Bel. nasıl dinle-Gen.Z.+Bild.

“Geleneğe göre geyik sesi nasıl duyulur?” (Kara-ool, 2013, s. 141).

2.4. Tuvacada Belirtecimsi Olarak SÖ'ler

Tümcede belirtecimsi işlevinde yer alabilen söz öbeklerinden biri de SÖ'lerdir. Ancak, SÖ'lerin tümce veya öbek yapılar içerisinde söz dizimsel açıdan daha çok AÖ'lerin tümleci konumunda yer aldıkları görülmektedir. Böylelikle SÖ'ler tümcenin kuruluşuna dolaylı bir katkıda bulunmaktadır. AÖ'nün tümleci konumunda bir SÖ, doğrudan tümcenin bir ögesine karşılık gelemmez (Gökdayı, 2018, s. 156). Bu sebeple SÖ'lerin söz dizimsel işlev açısından tümcede oldukça sınırlı bir kullanımı söz konusudur. Dolayısıyla SÖ'lerin belirtecimsi işlevinde kullanımı da oldukça az görülmektedir.

1. *Emçi+niñ şıray+ı öörüşkülü+ü aajok, burungaar*

Doktor+İlg. yüz+3.tk.iy. sevinçli+3.tk.iy. çok ileri

hol+u+n sun-up ayıt-kaş, tayılbırla-an.

el+3.tk.iy.+Bel. ver-Zf. işaret et-Zf. açıkla-G.z.2

“Doktor yüzü sevinçli bir şekilde önce eliyle işaret edip açıkladı.” (Kyunzegeş, 2002, s. 79).

Sonuç

Bu çalışma, temelde iki ana bölüme ayrılmıştır. Buna göre ilk bölümde söz öbekleri, dilbilim kuramlarının yaklaşımıyla Evrensel Dilbilgisi bakış açısına dayanarak sınıflandırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise bu sınıflandırmaya dayanarak Tuvacadaki belirteç işlevli söz öbekleri incelenmiştir.

Söz öbekleri, geleneksel dilbilgisinde çoğunlukla Ergin ve Banguoğlu'nun çalışmalarına benzer bir şekilde ele alınmış ve birbirlerinden farklı bir biçimde sınıflandırılmıştır. Dolayısıyla çalışmalarda araştırmacıya göre değişen sayıda ve türde öbek türü ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ise söz öbekleri, dilbilim kuramlarından hareketle Evrensel Dilbilgisi bakış açısıyla incelenmiştir. Evrensel Dilbilgisine göre her öbeğin bir yönetici ve bir yönetilen unsuru bulunmaktadır. Yönetici unsur öbeğin baş ögesi, yönetilen unsur ise tümleç olarak adlandırılmaktadır. Söz öbekleri, yönetici unsurun yani öbeğin baş ögesinin sözcük türüne göre belirlenmektedir. Buna göre söz öbekleri; AÖ, SÖ, ZÖ, İÖ ve EÖ olmak üzere beş grupta ele alınabilir.

Alanyazında tümcenin ögeleri, biçimbilgisel ve işlevsel dilbilgisi yaklaşımları olmak üzere iki ayrı yöntem ile ele alınmaktadır. Ancak, araştırmacıların her iki yöntemi aynı anda kullanmaları neticesinde tümcenin ögeleri konusunda tutarsız sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple çalışmada tümcenin ögeleri, işlevsel dilbilgisi bakış açısıyla ele alınmıştır. Söz öbeği türlerinin belirlenmesi, sözlüksel

katgorilere dayanmaktadır. İşlevsel dilbilgisi bu noktada diğerlerinden ayrılır ve ögelerin birbirleriyle olan ilişkilerini dikkate alır. Ögeler arasındaki ilişkileri belirleyen unsurlardan biri de söz dizimsel işlevlerdir. Tümencenin ögeleri temelde söz dizimsel işlevler ile belirlenmektedir. Bir söz öbeği farklı türde işlevleri sağlayabilir. Aynı şekilde bir işlev de farklı türde söz öbekleri tarafından karşılanabilir. Belirtecimsi terimi, söz dizimsel işlevlerden birini ifade etmek için kullanılır. Temelinde belirteç türünde bir sözcük olmayıp tümcede belirteç işlevinde kullanılan yapılar *belirtecimsi* (adverbial) adı verilir. Daha genel bir tanımlamada ZÖ'leri de içine alan ve söz dizimsel işlevi açısından belirteç işlevi gören her öge, belirtecimsi olarak kabul edilebilmektedir. Bu anlamda işlevsel dilbilgisi yaklaşımının ifade ettiği gibi tümcede belirtecimsi işlevinde farklı türde söz öbekleri yer alabilmektedir. Bu açıdan Tuvacada belirtecimsi işlevinde görülen söz öbeklerinin başında ZÖ'ler gelir. ZÖ'lerden sonra belirtecimsi işlevinde kullanılan en yaygın öbek türü, AÖ'lerdir. İÖ'lerin tümce içerisindeki en temel özelliği, belirtecimsi işlevinde görülmeleridir. Son olarak Tuvacada SÖ'lerin de çok nadir de olsa tümcede belirtecimsi işlevinde kullanılabildikleri görülmüştür. Bu çalışmada söz öbekleri sadece belirtecimsi işlevi açısından ele alınmıştır. Her öbek türü, kuşkusuz belirtecimsi dışında farklı söz dizimsel işlevler açısından da incelenebilir.

Dilbilgisel Notasyon İçin Kullanılan Kısaltmalar

AdE.	Ad Eylem	İst.	İstek
Arç.	Araç Durumu	ol (Ayr.)	Ol Zamirinin Ayrılma Durumu Almış Biçimi
ArtE.	Art Eylem	ol (İlg.)	Ol Zamirinin İlgı Durumu Almış Biçimi
Ayr.	Ayrılma Durumu	ol (Yön.)	Ol Zamirinin Yönelme Durumu Almış Biçimi
Bağ.	Bağlaç	Olmsz.	Olumsuzluk
Bel.	Belirtme Durumu	Ort.	Ortaç
Bild.	Bildirme	Par.	Parçaçık
Bul.	Bulunma Durumu	S.Par.	Soru Parçaçığı
çk.	Çokluk	sen (İlg.)	Sen Zamirinin İlgı Durumu Almış Biçimi
çk.iy	Çokluk İyelik	sen (Yön.)	Sen Zamirinin Yönelme Durumu Almış Biçimi
çk.k.	Çokluk Kişi	Şrt.	Şart
Emr.	Emir	tk.iy.	Teklik İyelik
G.z.1	1. Tip Geçmiş Zaman	tk.k.	Teklik Kişi
G.z.2	2. Tip Geçmiş Zaman	Yön.	Yönelme Durumu
Gel.Z.	Gelecek Zaman	YönG.	Yön-Gösterme Durumu
Gen.Z.	Geniş Zaman	Zf.	Zarf-fiil
İlg.	İlgı Durumu	Zmr.n.	Zamir n'si

Kaynakça

- Abney, S. P. (1987). *The English Noun Phrase in Its Sentential Aspect* (Basılmamış Doktora Tezi). M.I.T., Cambridge.
- Anderson, G. D. ve Harrison, K. D. (1999). *Tyvan*. München: Lincom Europa.
- Arikoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Blake, B. J. (2005). *Relational Grammar*. London/New York: Routledge.
- Chomsky, N. (1965). *Aspect of the Theory of Syntax*. Cambridge: The M.I.T. Press.
- Chomsky, N. (1988). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications.
- Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structures*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Dik, S. C. (1997). *The Theory of Functional Grammar Part I*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Ergin, M. (2008). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erkman Akaerson, F. ve Ozil, S. N. Ş. (2015). *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökdayı, H. (2018). *Türkçede Öbekler*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. Londra: Routledge.
- Gündoğdu, V. K. (2018). *Tuva Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, S. (2020). *Söz Dizimi Kuramları Bağlamında Türkçede Baş Unsur*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- İshakov, F. G. ve Palmbah, A. A. (2019). *Tuva Dili Grameri Ses ve Şekil Bilgisi* (E. Arikoğlu, C. M. Bapayeva, B. Borbaanay, Çev.). Ankara: Bengü Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2017). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Maienborn, C. ve Schäfer, M. (2011). Adverbs and Adverbials. K. von Heusinger, C. Maienborn, P. Portner (Ed.), *Semantics, An International Handbook of Natural Language Meaning* içinde (ss. 1390-1420). Berlin: Mouton de Greyter.
- Özsoy, S., Balcı, A. ve Turan, Ü. D. (2012). *Genel Dilbilim - I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Tenişev, E. R. (1968). *Tuvinsko-Russkiy Slovar*. Moskva: İzdatel'stvo Sovyetskaya Ensiklopediya.
- Tesnière, L. (2015). *Elements of Structural Syntax* (K. T. Osborne, S. Kahane, Çev.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Grammar.
- Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi* (Basılmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Turan, Ü. D. ve Durmuşoğlu Köse, G. (2011). *Turkish Syntax, Semantics, Pragmatics and Discourse*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Uzun, N. E. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.

Veritabanı

- Çamıyan, K. (2002). *Hayaa*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Dongak, E. (2006). *Çetkerlerge Çagaalarım*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Dongak, E. (2010). *Kejik Kıs*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Kara-ool, L. S (2013). *Literaturlug Nomçulga 3 Klass*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Kuular, N. (2002). *Düüşkünnerlig Eer-dagır Oruktar*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Kuular, Ş. (2008). *Baglaaş-Üşkü Nom*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Kyunzegeş, Y. (2002). *Çaŋgıs Öñçüm-Uyan İrim*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Lodoylamba, Ç. (2005). *Arıg Suglug Tamir* (K. Talayeviç ve O. Höveñmey, Çev.). Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Monguş, D. A. ve Kuular, K. B. (1995). *Tıva Dil 6-7*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Orgu, K. H. (1995). *Töreen Çogaal - 6*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Suvañ, Ş. (2009). *Hemçik Noyanı*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- TS** = Monguş, D. A. (2011). *Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı C. 2*. Novosibirsk: Nauka.
- TS1** = Monguş, D. A. (2003). *Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı C. 1*. Novosibirsk: Nauka.
- UH 2013** = Ulug Hem Tıva Respublikanıñ Literaturalıg Setküülü. Kızıl. No:4. 2013.

